

УДК 930

**VOLODYMYR ANTONOVYCH: THE PATH TO THE BOSOM OF THE
FOUNDERS OF THE UKRAINIAN HISTORICAL SCHOOL**
**ВОЛОДИМИР АНТОНОВИЧ: ШЛЯХ У ЛОНО ФУНДАТОРІВ УКРАЇНСЬКОЇ
ІСТОРИЧНОЇ ШКОЛИ**

Тkachenko V.R. / Тkachenko В.Р.

*Student the Faculty of Law / студент юридичного факультету
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова
вул. Всеволода Змієнка, 2, м. Одеса, 65000
Odesa I. I. Mechnykov National University
Odesa, Vsevoloda Zmiyenka street, 2, 65000*

Анотація: У статті розглянуто життя та діяльність Володимира Боніфатійовича Антоновича як одного з визначних науковців української історіографії. Прослідковується становлення та розвиток його особистості та формування світоглядних засад. Показано специфіку його наукового підходу, новаторські методологічні прийоми, діяльність з організації української історичної школи. Відстежено вектори розробки В. Антоновичем системного підходу до джерелознавчого дослідження та залучення потенціалу спеціальних історичних дисциплін, результатом чого стало формування документалістики як нового типу наукової діяльності істориків. Особливу увагу приділено особливостям становлення його української самоідентифікації та відображення основних засад народницького руху в науковій діяльності як ключової підвалини еволюції української національної ідеї в контексті розвитку історичної науки в Україні в другій половині ХХ століття. Визначено виключний внесок В. Антоновича на формування української історичної школи та подальшого розвитку вітчизняної історіографії.

Ключові слова: українська історична школа, В.Б. Антонович, народницьких рух, українська історіографія, українська національна ідея.

Вступ

Розгляд розвитку української історичної науки передбачає звертання до періоду другої половини ХІХ ст., тому що саме ця доба відома піднесенням значення історичного знання в суспільстві, а також остаточним становленням та розвитком української національної ідеї. Крім того, значна еволюція історичної науки в Україні відбувалася в контексті організації і розвитку перших українських наукових шкіл. Серед них особливе місце займає українська історична школа, однією з найвизначніших постатей якої був Володимир Антонович, тому що саме вона стала фундаментом для створення дослідницької системи науки, підготовки теоретичної бази та концептуального змісту історії.

Актуальність дослідження полягає в тому, що Володимир Антонович є однією з ключових фігур у становленні й діяльності української історичної школи. При цьому важливо дослідити не лише основні тези, що дослідник проводив у науковій творчості, а й його шлях становлення як історика, формування його особистості як провідника української національної ідеї та її обґрунтування в науковому контексті. Крім того, важливо висвітлення ролі та внеску В. Антоновича в становленні історіографічних підходів в Україні, та поширення його ідей, що продовжують бути фундаментом наукової діяльності істориків, в тому числі, на сучасному етапі. Це загалом і визначає мету статті, що пропонується автором.

Основна частина

Володимир Боніфатійович Антонович народився 18 (06) січня 1834 року у м. Махнівка (нині - с. Комсомольське Козятинського району Вінницької області) у родині збіднілих польських шляхтичів. На думку дослідника В.Ю. Харченка, вже період дитинства та середовище, в якому він зростав, мали початковий вплив на подальше становлення його світоглядних основ, пов'язуючи це з тим, що саме тоді «були вже закладені певні підвалини культурної орієнтації та етичних принципів, поки на рівні дитячих вражень, які, однак, були переведені згодом через горнило практичного досвіду та наукового обґрунтування» [1, с. 41].

Вищу освіту майбутній видатний дослідник отримав одразу в двох сферах – у 1855 р. ним був закінчений медичний факультет Київського університету, а вже в 1860 р. здобуває спеціальність на історико-філологічному факультеті тієї ж альма-матер, дійшовши до ступеня кандидата історико-філологічного факультету.

В контексті цього дослідження варто також відзначити його участь у таємній організації, Тройницькій спілці, що була створена при університеті на хвилі опозиційних настроїв, передусім, серед польського населення – передусім, через просування в ній ліберальних засад та виступи за звільнення селян від залежності [2].

Серед постатей, що справили вплив на Антоновича в період навчання в університеті, можна виділити Л. Совінського, З. Мілковського, А. Петкевича та А. Ролле. Останній навчався на медичному факультеті, але В. Антонович саме з ним налагодив найбільш тісний зв'язок в контексті цікавості до історії українського народу, тому що саме він мав широкі знання з історії рідного краю. Сам же Ролле пізніше згадував, що Володимир Боніфатійович вже в період навчання на медичну спеціальність проявляв неабияку зацікавленість саме українською історією – «національними питаннями, соціально-економічним становищем селян-кріпаків та їх взаємовідносинами до поміщиків» [3, с. 351].

У 1860-1865 рр., стається низка визначних подій в розвитку Антоновича як дослідника з української історії та суспільно-політичного діяча: вступ до «хлопоманів» та Київської (старої) громади, з подальшою просвітницькою роботою громадівців, публікація першої історичної праці від 1863 року - вступної розвідки «О происхождении казачества», початок діяльності в «Тимчасовій комісії для розгляду давніх актів» при канцелярії Київського, Подільського і Волинського генерал-губернатора, більш відомій як Археографічна комісія. Крім того, Антонович відвідував Санкт-Петербург, де опублікував дві свої полемічні праці за матеріалами розвідок. Таким чином, вже з перших років наукової та просвітницької діяльності В. Антоновича спостерігається багатогранність його починань. Виокремимо основні етапи та прояви наукової та викладацької кар'єри дослідника: багаторічна робота головним редактором Археографічної комісії; викладацька діяльність, як офіційна, так і приватна; історико-археографічна діяльність та розробка теоретичних підвалин української історичної науки та публікація наукових праць.

Якщо звернутися до наукового доробку Володимира Боніфатійовича, то

більше за все в ньому є праць з історії України, зокрема, «Про походження козацтва», «Про гайдамацтво», «Київ та його доля і значення з XIV до XVI ст.». Логічним є також наявність значного масиву досліджень джерелознавчого характеру та праці з архівами, наприклад, «Исследования о козачестве по актам с 1500 по 1648 год», «Последние времена казачества на правой стороне Днепра: по актам с 1679 по 1716 год», «Археологические находки и раскопки в Киеве и Киевской губернии в течение 1876 г.», багатотомний «Архів Південно-Західної Росії», «Сборник материалов для исторической топографии Киева и его окрестностей» тощо.

Визначну роль В. Антоновича в становленні та розвитку української історичної науки підкреслювали ще його сучасники. Так, у 1878 р. вийшла стаття О. Єфименко «Литературные силы провинции. В. Антонович», де на основі аналізу наукового доробку вченого вона констатує: «Україна... здобула в ньому для себе вірного сина, чесного робітника. Він зробив для неї набагато більше, ніж багато з її кровних синів» [4].

Формування світоглядного виміру Антоновича мало власну специфіку та низку характерних рис. Багато з них виділяв учень Володимира Боніфатійовича, М.С. Грушевський. Він, зокрема, зазначав, що Антонович мав українську національну ідею за провідну в своїй науковій та суспільній діяльності, а його патріотизм був побудований на демократичних, гуманістичних засадах і відрізнявся щирістю. Водночас він вказував, що Антоновичу були неприємні будь-які насильницькі заходи, навіть в контексті поширення націоналізму, він не терпів шовіністичних настроїв, та вважав, що не має бути панування одного народу над іншими та поневолення першими других, в тому числі стосовно українців на українських землях.

Пізніше дослідники відзначають свого роду «моральне старіння» такого підходу та його роль як одного з мінусів української історичної школи того часу загалом: «Київська історична школа» Антоновича, так і не сформулювала свою, чітко виражену концепцію національного історичного процесу, обмежившись лише народницькими мотиваціями на ґрунті обов'язків української інтелігенції щодо простого люду. Між тим політизація процесу українського національного Відродження вимагала не спорадичних кроків, а рішучих дій у справі створення національної ідеології та історичної доктрини» [5, с. 378].

Учні Антоновича та пізніші представники української історичної школи також позитивно ставляться до внеску дослідника в науку. Так, на думку С. Томашівського, «.. протягом останніх трьох поколінь має українська суспільність трьох найвизначніших істориків: Миколу Костомарова, Володимира Антоновича і Михайла Грушевського; в тому порядку йде зріст української історичної науки, а одночасно з тим політичне й національно-культурне дозрівання українського народу» Інший учень Антоновича, В. Доманицький, підкреслює авторитет вчителя в українському суспільстві: «для всіх він був щирим порадиником, добрим товаришем, шанованим і улюбленим учителем» [6, с. 61].

Особливий інтерес викликає специфіка української національної ідеї, яка була сформована в світогляді Антоновича, а також контекст її становлення.

Найголовніше – це факт свідомого переходу дослідника від самоідентифікації польського шляхтича, яким він був за походженням, до українця, яким він себе відчував. Про це він говорить, і в праці «Моя сповідь»: «Я дійсно «перевертень»... Волею долі я народився на Україні шляхтичем... і довго розділяв всі станові та національні упередження людей, серед яких я виховувався; але коли прийшов для мене час самоусвідомлення... я побачив, що його положення є моральною безвихіддю... як би я не був спаплюжений шляхетським вихованням, звичками та мріями, мені легше було з ними розпрощатися, ніж з народом, серед якого я виріс, який я знав» [7, с.88-89].

Зв'язок з українським народом Антонович, очевидно, поклав у основу свого світогляду, тому що саме народний елемент часто розглядався ним як ключовий: «у своїй знаменитій «Сповіді», в наукових працях виклав концепцію української історії як історії народних мас, простих людей». Цікаво також зазначити, що він активно використовував в своїх наукових працях терміни «Україна», «український», і в порівнянні з поняттями «малоросійський», «Малоросія» перших було значно більше.

Окремої уваги заслуговують погляди В. Антоновича щодо «недержавності» українського народу.

Сучасний дослідник М. Гедін пояснює це рядом об'єктивних та суб'єктивних факторів, що були притаманні уявленням В. Антоновича. До них віднесені: «... Вчений завжди народ, народну активність та самоорганізацію В. Антонович ставив вище за державу. ... В. Б. Антонович захоплювався анархічними поглядами П.-Ж. Прудона, зокрема ідеєю «антиполітичного» характеру організації ідеального суспільства, в якому замість політики існує наукова організація суспільного життя... Вчений дотримувався етнокультурної теорії нації Й. Гердера, яка не вважала головним політичний чинник формування та функціонування національних спільнот». Поряд з цим М. Гедін підкреслює велику значимість такого чинника, який впливав зі статусу В. Антоновича як держслужбовця. Вказане надало можливість дійти М. Гедіну висновку: «В. Б. Антонович дійсно не був завзятим прихильником української незалежної держави., ... схилився до федеративного устрою південнослов'янських народів, при цьому категорично відкидав будь-який політичний союз з поляками і росіянами. В той же час зауважимо, що ці погляди В. Б. Антонович, відстоював перебуваючи в статусі законотворця імперії, на відміну від того ж М.С.Грушевського, що працював в умовах руйнації імперської [8].

Однак цей фактор не означає нежиттєздатність або фальсифікацію щирості патріотизму Антоновича та прагнення його зробити життя українців кращим. Специфіка його націоналістичного світогляду полягає в тому, що він вибирав інші методи та цілі: «У складних суспільно-політичних умовах урядових гонінь на українство професор зумів знайти канали поширення української ідеї, яка лише формувалася у XIX ст... Неоціненна роль В. Б. Антоновича у сприйнятті його студентами ідей українофільства... Учений запропонував нові підходи до вивчення націй. В. Б. Антонович продовжив легітимацію національної історії, в тому числі захист прав народу на певну територію, питання давності походження та самого існування етносу, окремішність українців від росіян і поляків в історії,

культури та мові тощо» [9, с. 259].

Сучасні історики традиційно відзначають Антоновича як визначну постать вітчизняної історіографії, а також позиціонують його як фундатора української історичної школи та документалістики як підходу до наукового дослідження.

Головним у його діяльності, що характеризує новий її етап, постав внесок В. Антоновича у становлення та розвиток української історичної школи. Ця неформальна організація, що з'явилася на базі Київського університету, але значно поширилася за його межі, сприяла появі не лише теоретичної бази для української історіографії, а й тих, хто її створював в подальшому поряд з самим Антоновичем – саме йому належить значний внесок у вихованні плеяди видатних дослідників української історії. Визначальною заслугою дослідника в даному контексті була не лише підготовка наукових кадрів, але також створення системи ідейної мотивації, привнесення фактору дослідницької думки, вироблення своєрідної парадигми української національної історії [10, с. 3-4].

По-перше, В. Антонович насамперед зробив значний внесок у розробку та розповсюдження в наукових дослідженнях нових історичних джерел. Серед них видання 13 томів «Архива». Більшість томів він особисто редагував. Цінність цих праць полягає не лише у викладі та дослідженні змісту опублікованих актів, але й у висвітленні історії їхньої появи та написанні пояснюючих коментарі них.

По-друге, важливо відзначити майстерність різних, зокрема, системного підходу до опрацювання джерел, що була притаманна В. Антоновичу і заклалася в його другій, докторській дисертації: так, деканом історичного факультету В. Іконниковим, який рецензував роботу, було відзначено, що ця праця Володимира Боніфатійовича має в основі багатий джерельний фундамент і позиціонується ним як видатне наукове дослідження свого часу [11, с. 27].

По-третє, визначною рисою наукової спадщини В. Антоновича є також його підхід до використання нових методів у дослідження та критичному осмисленні джерел. На думку багатьох дослідників, помітне значення для вироблення нахилу до поглибленого дослідження джерел мали його медична освіта, знання анатомії, природний педантизм і пунктуальність. Особливо це позначилося на вивченні ним археологічних пам'яток, використанні методів антропології і палеонтології.

По-четверте, саме В. Антоновичу належить пріоритет в обґрунтуванні проблема визначення достовірності джерел та виявлення підроблених документів потребувала від дослідника знань в експертизі цінності документів. З цього приводу слід вказати на позитивну оцінку цієї діяльності як прижиттєвих аналізів, так і сучасних тверджень. Зокрема, це стосується: а) вимоги приділенню уваги теоретичним аспектам роботи з історичними документами крізь призму використанні аналітичного підходу до розгляду джерел у всій їхній сукупності; б) необхідності застосування наукової класифікації джерел (критеріями вважав локальність походження (українські чи зарубіжні) та сутність (нарративні чи актові) а також сутності (актові або нарративні). Саме за внесок в розробку аналізу джерельної бази Антоновича дослідники вважають ключовим рушієм в закріпленні традиції документалізму в українській історіографії [12, с. 100].

По-п'яте, значним вкладом розробок В. Антоновича було обґрунтування та застосування міждисциплінарного підходу до архівознавства, як суміжної з джерелознавством. дисципліни. Звідсіля випливає і висновок про значимість міждисциплінарного підходу Антоновича для вивчення та аналізу окремих тем з історії України.

По-шосте, можна акцентувати увагу й на тому, що незважаючи на початкове визначення школи Антоновича як «обласної», коло проблем, до яких виявлявся науковий інтерес у її представників, є значно ширшим.

Нарешті, по-сьоме, розгляд новаторства української історичної школи в становленні та розвитку історіографії загалом та внеску В. Антоновича зокрема неможливий лише в контексті аналізу використаних методологічних засад. Не менш суттєвою роль дослідника у еволюції народницького руху, в тому числі в історичній науці. На думку Я. Калакури, Антонович є «двигуном народницького руху, що суттєво впливав на розвиток історичної науки, українознавство взагалі, на утвердження народницького напрямку в українській історіографії, на формування історичної і національної свідомості українського суспільства» [13, с. 96-97].

Висновки

Володимир Антонович є однією з найвидатніших фігур в українській історіографії та автором фундаменту історичної науки в Україні. Його багатогранна наукова робота охоплює широке коло тем та проблем, в тому числі тих, що до нього не були в центрі уваги дослідників. Специфікою наукової методології Антоновича, яка стала характерною для представників створеної ним української історичної школи: системний підхід до залучення джерельного матеріалу, глибоке занурення в тему, відмова від узагальненого підходу до розгляду історії України на користь більш вузької проблематики, народницькі засади та аналіз історії українського народу в контексті становлення та розвитку національної ідеї.

Щирий патріотизм та успішне впровадження і збереження засад української національної ідеї в науковій та суспільній діяльності Антоновича видається більш цінним через складності геополітичного становища України як у його прижиттєвий період, так і на сучасному етапі.

Література:

1. Харченко В.Ю. Громадсько-політична діяльність Володимира Антоновича. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Kharchenko_Vadym/Hromadskopolitychna_diiálnist_Volodymyra_Antonovycha.pdf? (дата звернення: 02.12.2024).
2. Богдашина О.М. Роль В.Б. Антоновича у формуванні та поширенні української національної ідеї. URL: <file:///C:/Users/user/Downloads/13398-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-26364-1-10-20190719.pdf>
3. Син України: Володимир Боніфатійович Антонович: У 3-х томах. Київ, 1997. Т. 1.
4. Слюдикова Т. Документи державних архівів м. Києва: до біографії Володимира Антоновича. URL: <https://old.archives.gov.ua/Publicat/AU/AU-1-6->

2006/12.pdf (дата звернення: 02.12.2024).

5. Кіян О.І. Володимир Антонович як історик й основоположник Київської історичної школи в українській історіографії другої половини ХІХ – поч. ХХ ст. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0508U000186>.

6. Син України: Володимир Боніфатійович Антонович: У 3-х томах. Київ, 1997. Т. 1. 447 с.

7. Антонович В.Б. Моя сповідь. Вибрані історичні та публіцистичні твори. К., 1995. С. 88-89.

8. Гедін М.С. Погляди В. Б. Антоновича на процеси державотворення України. URI: <http://rep.knlu.edu.ua/xmlui/handle/787878787/5243>.

9. Богдашина, О. М., Китиченко, Т. С. Роль комунікативних практик В. Б. Антоновича у формуванні власної наукової школи (кінець 70-х – 80-ті рр. ХІХ ст.) // Дриновський збірник. 2019. Т. 12. С. 251-260.

10. Кіян О. І. Володимир Антонович як історик й основоположник київської історичної школи в українській історіографії другої половини ХІХ - поч. ХХ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. д-ра іст. наук : спец. 07.00.06 "Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни" / Олександр Іванович Кіян ; Ін-т історії України НАН України. К., 2008. 36 с.

11. Ульяновський В. Син України. В. Б. Антонович. Моя сповідь. Вибрані історичні та публіцистичні твори. Київ : Заповіт, 1995.

12. Калакура Я. Українська історіографія на переломі: від методологічного монізму до європейських орієнтирів : монографія / Ярослав Калакура. К.: ВПЦ «Київський університет», 2022. 464 с.

13. 6. Калакура Я. С. Українська історіографія: Курс лекцій. К.: Генеза, 2004. 496 с.

Reference:

1. Kharchenko V.YU. Hromads'ko-politychna diyal'nist' Volodymyra Antonovycha. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Kharchenko_Vadym/Hromadsko-politychna_diialnist_Volodymyra_Antonovycha.pdf? (data zvernennya: 02.12.2024).

2. Bohdashyna O.M. Rol' V.B. Antonovycha u formuvanni ta poshyrenni ukrayins'koyi natsional'noyi ileyi. URL: <file:///C:/Users/user/Downloads/13398-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-26364-1-10-20190719.pdf>

3. Syn Ukrayiny: Volodymyr Bonifatiyovych Antonovych: U 3-kh tomakh. Kyuyiv, 1997. Т. 1.

4. Slyudykova T. Dokumenty derzhavnykh arkhiviv m. Kyueva: do biohrafiiyi Volodymyra Antonovycha. URL: <https://old.archives.gov.ua/Publicat/AU/AU-1-6-2006/12.pdf> (data zvernennya: 02.12.2024).

5. Kiyani O.I. Volodymyr Antonovych yak istoryk y osnovopolozhnyk Kyuyivs'koyi istorychnoyi shkoly v ukrayins'kiy istoriohrafiiyi druhoyi polovyny KHKH – poch. KHKH st. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0508U000186>.

6. Syn Ukrayiny: Volodymyr Bonifatiyovych Antonovych: U 3-kh tomakh. Kyuyiv, 1997. Т. 1. 447 с.

7. Antonovych V.B. Moya spovid'. Vybrani istorychni ta publitsystychni tvory. K., 1995. S. 88-89.

8. Hedin M.S. Pohlyady V. B. Antonovycha na protsesy derzhavotvorennya Ukrayiny. URI: <http://rep.knlu.edu.ua/xmlui/handle/787878787/5243>.

9. Bohdashyna, O. M., Kytychenko, T. S. Rol' komunikatyvnykh praktyk V. B. Antonovycha u formuvanni vlasnoyi naukovoyi shkoly (kinets' 70-kh – 80-ti rr. KHKH st.) // Drynovs'kyu zbirnyk.

2019. Т. 12. С. 251-260.

10. Kiyani O. I. Volodymyr Antonovych yak istoryk y osnovopolozhnyk kyyivs'koyi istorychnoyi shkoly v ukrayins'kiy istoriohrafiiy druhoiy polovyny KHIKH - poch. KHKH st. : avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stup. d-ra ist. nauk : spets. 07.00.06 "Istoriohrafiiya, dzhereloznavstvo ta spetsial'ni istorychni dystsypliny" / Oleksandr Ivanovych Kiyani ; In-t istoriiy Ukrayiny NAN Ukrayiny. K., 2008. 36 s. 11. Ul'yanovs'kyy V. Syn Ukrayiny. V. B. Antonovych. Moya spovid'. Vybrani istorychni ta publitsystychni tvory. Kyyiv : Zapovit, 1995.

12. Kalakura YA. Ukrayins'ka istoriohrafiiya na perelomi: vid metodolohichnoho monizmu do yevropeys'kykh oriyentyriv : monohrafiiya / Yaroslav Kalakura. K.: VPTS «Kyyivs'kyy universytet», 2022. 464 s.

13. 6. Kalakura YA. S. Ukrayins'ka istoriohrafiiya: Kurs lektsiy. K.: Heneza, 2004. 496 s.

Abstract: *The article examines the life and work of Volodymyr Bonifatiiyovych Antonovych as one of the prominent scholars of Ukrainian historiography. The formation and development of his personality and the formation of worldview principles are traced. The specifics of his scientific approach, innovative methodological techniques, and activities in organizing the Ukrainian historical school are shown. The vectors of V. Antonovych's development of a systematic approach to source research and the involvement of the potential of special historical disciplines are traced, which resulted in the formation of documentary studies as a new type of scientific activity of historians. Special attention is paid to the peculiarities of the formation of his Ukrainian self-identification and the reflection of the main principles of the populist movement in scientific activity as a key foundation for the evolution of the Ukrainian national idea in the context of the development of historical science in Ukraine in the second half of the twentieth century. The exceptional contribution of V. Antonovych to the formation of the Ukrainian historical school and the further development of national historiography is determined.*

Key words: *Ukrainian historical school, V.B. Antonovych, populist movement, Ukrainian historiography, Ukrainian national idea.*

Науковий керівник: д.і.н., проф. Михайлюк В.П.

Стаття відправлена: 28.12.2024 р.

© Ткаченко В.Р.